

Становлення проблеми індивідуалізації та диференціації навчального процесу

М. В. Малоіван

Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ "Криворізький національний університет", м. Кривий Ріг, Україна
*Corresponding author. E-mail: marina.maloivan@gmail.com

Paper received 29.01.2016; Accepted for publication 15.02.2016.

Анотація. В статті на основі аналізу наукових джерел охарактеризовано сутність понять «індивідуалізація», «диференціація» та «персоналізація» в процесі організації навчального процесу. Шляхом аналізу психолого-педагогічних джерел виокремлено різниця між цими поняттями та зазначена неможливість їх отождолення. Проаналізовано різні погляди науковців щодо індивідуалізації навчання та подано власні тлумаченні та бачення. Побудувати ефективну модель навчання, яка відповідала б умовам сьогодення можливо через реалізацію дидактичних механізмів її індивідуалізації.

Ключові слова: індивідуалізація, диференціація, персоналізація, індивідуалізація навчання, інформаційні технології.

Із моменту виокремлення педагогічного знання із системи філософського актуальною є проблема співвідношення особистісного та діяльнісного аспектів в організації освітнього процесу. Звернення до вивчення та дослідження механізмів індивідуалізації навчання ґрунтується на необхідності гармонізації особистісної та діяльнісної складових під час організації та здійснення навчальної діяльності її суб'єктів. Проблема не представляє собою щось абсолютно нове, але слід визнати, що процеси індивідуалізації та диференціації навчання переважно цікавили науковців у контексті організації навчання на етапі отримання середньої освіти. Постійне впровадження інформаційних технологій в освітній процес вищої школи зумовлюють потребу детального вивчення дидактичних впливів, які б уможливили індивідуалізацію навчальної діяльності (навчання) у вищій школі взагалі та індивідуалізацію самостійної навчальної діяльності як невід'ємної її складової зокрема, адже саме самостійна навчальна діяльність є домінуючою в системі сучасної підготовки фахівця вищої кваліфікації.

Вивчення наукових джерел за філософським, за психологічним та педагогічним напрямками щодо з'ясування природи розуміння поняття «індивідуалізація» надає підстави для констатації факту, що попри розповсюдженість його використання на різних рівнях, смисл, що вкладається в нього, потребує ретельного аналізу та обґрунтування, а також усвідомлення його педагогічного та (у контексті специфіки здійснюваного дослідження) суто дидактичного контентного змісту.

В роботах класиків радянської педагогіки Ю. Бабанський, В. Давидов, А. Кірсанов, І. Клігман, І. Підкасистий, І. Унт, Г. Щукіна висвітлюються ґрунтовні положення щодо застосування індивідуального підходу в навчанні.

Найбільш ретельний узагальновальний аналіз досліджуваного феномену здійснила Інге Унт. Більшість понять педагогічної науки характеризуються певною невизначеністю щодо остаточного розуміння та значення й, як наслідок, вони використовуються в різних, іноді суперечливих, значеннях. Це ж стосується і поняття «індивідуалізація навчання». На ґрунті аналізу відповідної літератури І. Унт констатує, що більш точний зміст цього поняття в кожному окремому випадку залежить від того, які цілі

та засоби розуміємо, коли говоримо про індивідуалізацію [7]. Дійсно, використання цих понять позначається великими розбіжностями в різних авторів. Певною проблемою щодо розуміння поняття, що досліджується, є той факт, що в наукових роботах два такі феномени, як «індивідуалізація» та «диференціація» розглядаються як тотожні.

Часто використовують термінів «індивідуалізація» і «диференціація», «персоналізація» як тотожні та взаємозамінні. В одному й тому ж значенні іноді говорять про індивідуальний і диференційований підходи до учнів на уроці. Є. Голант обмежується терміном «диференціація» [4, с. 4-6]. Разом з тим термін «диференціація» переважно розглядається у більш вузькому сенсі.

Аналіз зарубіжних психолого-педагогічних наукових праць, що є дотичними до виучуваної проблеми, дає змогу говорити про те, що неоднозначні варіанти використання понять «індивідуалізація» та «диференціація» можна зустріти у працях представників західної педагогіки. Так, у Сполучених Штатах Америки під поняттям «індивідуалізація» розуміють будь-які форми та методи урахування індивідуальних особливостей суб'єктів навчання.

Подальший аналіз становлення та розвитку проблеми індивідуалізації, запропонований Інге Унт вказує на те, що індивідуалізація сприймалася у якості дидактичного феномену в педагогічних системах інших країн. Так, у французькій педагогіці під індивідуалізацією розуміли перш за все вдосконалення самостійної роботи тих, хто навчається, відповідно до їх індивідуальних здібностей. В той час, як в німецькій педагогіці поняття диференціації вживають у тому значенні, у якому у педагогіці США використовується термін «індивідуалізація»; індивідуалізація в німецькому педагогічному просторі означає окремий різновид диференціації (іншими словами, внутрішня диференціація).

Спираючись на отриману узагальнену інформацію щодо традицій розуміння понять про диференціацію та індивідуалізацію, І. Унт дає власне визначення поняттю «індивідуалізація». Вона вважає за необхідне, щоб це поняття правильно та вичерпно відбивало в загальних рисах урахування індивідуальних особливостей суб'єктів навчання та за можливості охоплювало всі форми та методи урахування цих

особливостей. На її думку, недоцільно використовувати поняття «індивідуалізація» у вузькому сенсі, оскільки таке поняття не може визначити урахування індивідуальних особливостей в усьому їхньому обсязі, а лише частково та ізольовано, а в такому випадку важко визначити місце і роль індивідуалізації в системі навчання в цілому. Дослідниця також переконана, що вживання термінів «індивідуалізація» та «диференціація» у якості синонімів не є доцільним, оскільки це призведе до ще більшої невизначеності цих понять. Виходячи з таких міркувань, І. Унт пропонує використовувати поняття «індивідуалізація» в такому значенні: «Індивідуалізація – це врахування у процесі навчання індивідуальних особливостей учнів в усіх його формах і методах, незалежно від того, які особливості й у якій мірі враховуються». Під диференціацією вона пропонує розуміти урахування індивідуальних особливостей учнів у тій формі, коли учні групуються на основі яких-небудь особливостей для окремого навчання; зазвичай навчання в такому випадку відбувається за дещо різними навчальними планами та програмами. У контексті індивідуалізації навчання поняття «диференціація» походить з особливостей індивіду, його особистісних якостей. Однак слід пам'ятати, що поняття «диференціація» використовується й у більш широкому значенні: під час формування змісту освіти й організації навчальної роботи ми зтикаємося з диференціацією за віковими, статевими, регіонально-економічними, національними та іншими ознаками. В аналізованій роботі І. Унт задля визначення й розробки диференціації обмежується переважно тими проблемами, котрі пов'язані з урахуванням індивідуальних особливостей суб'єктів навчання. Уточнюється, яким чином потрактовуються поняття «індивідуальний підхід» та «індивідуалізація» [7]. Таким чином, індивідуальний підхід сприймається як принцип навчання, індивідуалізація передбачає власне здійснення цього принципу, що втілюється у певні форми та методи. Також слід зауважити, що в такому ж значенні представляє співвідношення принципу індивідуального підходу та індивідуалізації навчання Є. Рабунський, який найбільш широко та ґрунтовно досліджував індивідуальний підхід як принцип навчання [6, с. 18].

Використовуючи поняття «індивідуалізація навчання», необхідно зауважити, що за умови його практичного використання йдеться не про абсолютну, а про відносну індивідуалізацію.

У той час, як терміни «індивідуалізація», «диференціація» та «персоналізація» функціонують за правилом взаємозамінності та ототожнення у практичній сфері педагогічної діяльності, то вчені характеризують їх за відмінностями в конотації. Наприклад, деякі педагоги застосовують термін «персоналізація» для того, щоб репрезентувати, що студентам надано право вибору того, що та як вивчати, виходячи з їх особистих інтересів, інші ж використовують цей термін, щоб показати, що викладання проводиться по-різному для різних студентів. Тому, узгодивши існуючі точки зору, пропонуються наступні визначення:

– індивідуалізація стосується завдань, які відповідають потребам студентів. Цілі навчання

однакові для студентів, але прогрес визначається швидкістю засвоєння матеріалу, коли студенти корегують час вивчення теми, пропускаючи ті, які вже знають, або зосереджуючи свою увагу на темі, яка потребує додаткового вивчення;

– диференціація стосується завдань, які відповідають перевагам студентів. Цілі навчання однакові, але методи та підходи відрізняються, зважаючи на вибір студентів;

– персоналізація стосується завдань, які відповідають потребам, перевагам та інтересам студентів. Таким чином, персоналізація містить у собі певні аспекти індивідуалізації та диференціації.

Процес індивідуалізації навчання тісно пов'язаний із проблемою розвитку суб'єктів навчання та визначення співвідношення процесів навчання та розвитку. Вивчення та дослідження сталого педагогічного напрямку, який пов'язаний з розвивальним навчанням бере свої витoki з часів, коли психологи та педагоги почали замислюватися над тим, у якій мірі розумовий розвиток дитини залежить від навчання, і в якій мірі від природного розвитку його організму. Пошук відповіді на це питання, зумовлений прагненням винайти та встановити межі потенційних можливостей навчання й, виходячи з них, визначити цілі та задачі конкретних дидактичних перетворень. Це питання залишається актуальним особливо в частині створення максимально сприятливих умов для реалізації потенційних можливостей навчання в сучасному необмеженому інформаційному просторі на етапі підготовки вже у вищій школі.

Узагальнення досвіду розробки проблеми індивідуалізації та диференціації навчання на засадах висвітлення сфер перетину цих педагогічних процесів, у поєднанні зі здобутками актуальної для другої половини ХХ століття теорії розвивального навчання, дозволяють зробити такі висновки.

По-перше, розвиток має відбуватися від досягнутого рівня, однак у школярів однієї вікової групи цей рівень є суттєво різним. Навчання в застосуванні до кожного окремого учня може бути розвивальним лише в тому випадку, якщо воно буде пристосовано до рівня розвитку конкретного учня, що, однак, можливо за умови індивідуалізації учбової роботи.

По-друге, необхідність виходити з досягнутого рівня тягне за собою вимогу виявлення цього рівня в кожного суб'єкта навчання. Відповідне вивчення учнів слід розглядати як передумову індивідуалізації навчання.

По-третє, розвивальне навчання не призводить до нівелювання рівнів розвитку учнів. Таким чином, індивідуалізація потрібна не лише як похідний момент для розвитку, а ця необхідність зберігається протягом усього періоду навчання.

По-четверте, розвиток розумових здібностей передбачає спеціальні засоби – розвивальні завдання, які за змістом мають бути оптимального рівня складності і які потребують формування раціонального вміння розумової праці. Звідси з'являється необхідність у наявності відповідних засобів навчання за індивідуалізованого навчання [7].

Таким максимально ефективним засобом індивідуалізації навчання на будь-якому рівні є активне використання інформаційних технологій, які дають змогу ефективно вивчати з використанням найрізноманітніших діагностичних методик індивідуально-психологічні особливості суб'єктів навчання в цілому; виявляти їх здібності, здатності, нахили, загальні та предметні інтереси, особливості протікання когнітивних процесів тощо. Причому результати, отримані за наслідками проведення діагностичних процедур, можуть бути також швидко опрацьовані, класифіковані, узагальнені та інтерпретовані для подальшого врахування під час планування, організації, здійснення, контролю, аналізу та вдосконалення процесу індивідуалізації навчання.

У більшості сучасних енциклопедичних видань індивідуалізацію трактують, відштовхуючись від латинського *individuum*, що у перекладі означає «особа», «окрема людина», «особистість». І залежно від того, яке з цих понять прийнято в якості родового, змістове наповнення індивідуалізації може бути зрозуміло як виокремлення особистості чи особи за її індивідуальними властивостями; відособлення особистості, оформленість її окремоті, унікальності та неповторності; прийняття до уваги особливостей кожного індивідуума

Проблему індивідуалізації навчання сучасні психологи (М. Боришевський [1]) пов'язують з проблемою професіоналізації особистості студента. Зазначається, що професіоналізація може відбуватися формальним та неформальним шляхом. І індивідуалізація навчання сприяє розгортанню професіоналізації саме за другим напрямком – коли студент самостійно висуває мету самовдосконалення, що актуалізує потреби, настанови, переконання, ідеали, у відповідності до яких повинен здійснюватися професійний розвиток та становлення майбутнього спеціаліста.

Грунтовні узагальнення, актуальні в контексті вивчення проблеми індивідуалізації, робить у своєму дослідженні, присвяченому індивідуалізації професійної підготовки студентів у сучасному вищому педагогічному навчальному закладі Т. Бурлакова. Аспектний розгляд індивідуалізації у низці педагогічних досліджень дали змогу їй зробити певні висновки, а саме:

- на змістовому рівні аналізу визначень поняття різні аспекти відбивають акцентування уваги авторів на бачення різного сенсу індивідуалізації та її реалізації в освітній практиці; так, індивідуалізація як явище представляє собою об'єктивний факт і в реальному житті, і в освітньому процесі; індивідуалізація як принцип призначена для пояснення змін, що відбуваються з людиною, у тому числі й у професійній підготовці;

- на теоретичному рівні аналізу виявляються не суголосні, а іноді навіть суперечливі по відношенню одна до одної характеристики поняття (подія, факт – зміна, рідкість та виключність – узагальненість та ін.);

- багато авторів трактують індивідуалізацію як певний визначений стан навчального процесу, що видається неоднозначним припущенням;

- за традиційного розуміння індивідуалізації спостерігається різний рівень акцентування уваги на відборі форм, методів і прийомів навчання, тобто на її «зовнішній» стороні, що здійснюється в напрямі від учителя до учня, від викладача до студента [2].

Викладені аргументи, говорить дослідниця, що традиційне розуміння індивідуалізації у педагогіці не може бути основою сучасного дослідження. Для здійснення спроби щодо пошуку нових інноваційних способів розв'язання задачі наповнення педагогічним змістом цього поняття існують певні передумови.

Т. Бурлакова також наголошує: індивідуалізація не може розглядатися лише як форма чи засіб навчання. Вона має сприйматися як перетворювальна діяльність щодо розвитку людини й позитивного розвитку її внутрішнього світу. Слід також виділяти та характеризувати сутність і специфіку внутрішньої та зовнішньої сторін індивідуалізації і їх можливостей для професійного становлення та розвитку майбутнього фахівця [3].

Сутнісно важливими щодо розуміння індивідуалізації навчання студентів є положення, що відображують специфіку певної майбутньої професійної діяльності. Т. Бурлакова говорить про специфіку індивідуалізації підготовки майбутнього вчителя у вищому педагогічному навчальному закладі. Це відбивається в наступному: усвідомлення студентом себе як майбутнього педагога відбувається завдяки глибокому засвоєнню професійних цінностей та педагогічного досвіду. Відповідно, на початковій стадії індивідуалізацію варто розглядати як накопичення енергії, дії, що відбуваються одночасно зі включенням майбутнього вчителя до системи зв'язків і відношень з усіма учасниками педагогічного процесу. У той же час внутрішня основа індивідуалізації, що зумовлює цілісний характер індивідуального буття, полягає в умінні підпорядкувати свої сили єдиній меті. Це означає, що визначальною характеристикою індивідуалізації підготовки педагога у вищій школі має стати цілеспрямованість [3].

Потреба в індивідуальній позиції передбачає власний спосіб існування. У свою чергу, власний спосіб існування у професії передбачає наявність індивідуальної позиції кожного студента відносно обраної професії.

Індивідуалізація, що визначається як процес становлення індивідуальності, продовжує виклад свого бачення проблеми Т. Бурлакова, сприяє здобуттю студентом усе більшої самостійності та відносної автономності, що виявляється в здатності до самовизначення та саморегулювання. Необхідною умовою індивідуалізації є формування в студентів здатності до самоаналізу, мотивації та рефлексії.

Індивідуалізація представляє собою єдність само-реалізації та самовіддачі. З одного боку, вона спонукає людину до найбільш повного вияву й розвитку своїх можливостей і здібностей, до пізнання власної природи; а з іншого – стимулює бажання видавати отримані знання.

Процес професійної підготовки є глибоко індивідуальним: студент свідомо та самостійно перетворює зовнішнє на внутрішнє, тобто власне своє.

Усвідомлення того, що індивідуальність особистості розвивається під час перебування у вищій школі саме за умови ефективної індивідуалізації освіти. Дидактичний феномен індивідуалізації освіти в цілому розглядається в сучасній педагогічній теорії за певними напрямками відповідного його вивчення та з'ясування ефективних механізмів імплементації в освітню практику, а саме:

- варіативність ступеня диференціації навчання;
- різноманітні альтернативи щодо побудови змісту освіти, що передбачають забезпечення індивідуального темпу просування, засвоєння знань (здобуття компетенцій та компетентностей);
- реалізація індивідуального (індивідуалізованого) навчання для кожного окремого студента [5].

Для студента індивідуалізація проявляється:

- у зростанні частки самостійної роботи (відповідно до принципом «не можна навчити, можна тільки навчитися»);
- у праві впливати на зміст свого навчання (можливість вибору дисциплін і питань для поглибленого вивчення);
- у праві брати участь у побудові своєї освітньої траєкторії (побудова графіка індивідуальної роботи, вибір форм проміжної відпарності);
- у зростанні відповідальності за результати своєї діяльності при реалізації вищевказаних прав.

Від викладача перехід до індивідуалізованого навчання потребує виконання значно більшого числа обов'язкових умов і трудовитрат в «нових» напрямках діяльності.

Дотичні до проблеми дослідження питання висвітлювалися в низці дисертаційних робіт. Особливе значення в контексті вивчення проблеми індивідуалізації самостійної навчальної діяльності студентів засобами інформаційних технологій відіграють теоретичні здобутки авторів, які зверталися до різних аспектів індивідуалізації професійної освіти.

Ще однією закономірністю, за Т. Бурлаковою, є те, що вияв лише зовнішньої сторони індивідуалізації не забезпечує індивідуальної позиції студента відносно педагогічної діяльності. Системне вивчення сутності

індивідуалізації та уточнення змісту поняття дало змогу дослідниці встановити, що продуктивність цього процесу пов'язується з виявом внутрішньої сторони індивідуалізації навчання студента, обумовленої особистісно-діяльнісними чинниками, якостями власної (індивідуальної) освітньої (навчально-виховної) діяльності студентів [3].

Також виявлено закономірність необхідності зміни періодів впливу переважно зовнішньої сторони індивідуалізації періодами домінування внутрішньої сторони індивідуалізації у процесі професійної підготовки задля реалізації в студента потреби у самовизначенні. З'ясовано, що різне співвідношення між зовнішньою та внутрішньою сторонами індивідуалізації на різних етапах освітнього процесу визначає глибину індивідуальних та особистісних змін студента, стимулює його потребу до самовизначення. У ході становлення індивідуальності студента об'єктивно зменшується необхідність зовнішньої сторони індивідуалізації й одночасно зростає роль внутрішньої сторони індивідуалізації, але взаємопереходи між ними зберігаються.

Як уже було зазначено, побудова ефективної моделі навчання, яка відповідала б умовам сьогодення можлива на засадах ефективної організації самостійної навчальної діяльності студентів, якість якої, у свою чергу, переконані, можна значно підвищити через реалізацію дидактичних механізмів її індивідуалізації. Отже, вважаємо, що розкрити весь дидактичний потенціал самостійної навчальної діяльності студентів можливо за умови її індивідуалізації. Існують різні підходи щодо визначення поняття індивідуалізація. У багатьох авторів дефініції різняться й залежать у кожному випадку від цілей та засобів навчання.

Індивідуалізацію можна інтерпретувати як організацію освітнього процесу, беручи до уваги індивідуальні особливості студентів, завдяки яким студенти вирішують поставлені проблеми в аудиторний та позааудиторний час, виконуючи самостійну навчальну діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боришевський М. Й. Розвиток здатності до саморегуляції поведінки як вияв суб'єктного становлення особистості / Мирослав Йосипович. Боришевський // Психологія суб'єктної активності особистості. – К.: Знання, 1993. – С. 18-19.
2. Бурлакова Т. В. Індивідуалізація професійної підготовки студентів в педагогічному вузі. – Дис. ... на соискание ученой степени д-ра пед. наук: 3.00.08 / Татьяна Вячеславовна Бурлакова. – Шуя, Шуйский ГПУ, 2009. – 438 с.
3. Бурлакова Т. В. Принципы индивидуализации профессиональной подготовки будущих учителей / Т. В. Бурлакова // Педагогика. – 2008. - № 4 (7). – С. 40-44.
4. Голант Е. Я. О развитии самостоятельности и творческой активности учащихся в процессе обучения / Евгений Яковлевич Голант. – Казань: Татарское кн. из-во, 1971. – 134 с.
5. Ковалевский И. А. Организация самостоятельной работы студентов / И. А. Ковалевский // Высш. образование в России. – 2000. – №1. – С. 114-115.
6. Рабунский Е. С. Индивидуальный поход в процессе обучения школьников / Е. С. Рабунский. – Москва : Педагогика, 1975. – 184 с.
7. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения / И. Э. Унт. – Москва: Педагогика, 1990. – 188 с.

REFERENCES

1. Rubanskiy, I.S. The approach of individualization in the process of teaching / I.S. Rabunskiy. – Moscow.: Pedagogics, 1975. – 184 p.
2. Boryshevskiy, M. Y. The ability development to self-regulate a behavior as a demonstration of the subjectivity of a personality formation / Myroslav Yosopovych Boryshevskiy // Pshycology of a subjective activity of a personality. – K.: Znannya, 1993. – P. 18-19.
3. Burlakova, T.V. Individualization of a professional training of students at pedagogical universities. – Dis.: 3.00.08 / Tatyana Vyacheslvovna Burlakova. – Shuya, SPU of Shuya, 2009. – 438 p.

4. Burlakova, T.V. The principles of individualization of future teachers' teaching / T.V. Burlakova // Pedagogics. – 2008. – IV(7). – P.40-44.
5. Kovalevskiy, I. A. Organization of students' self-education / I.A. Kovalevskiy // Higher education in Russia. – 2000. - №1. – P.114-115.
6. Golant, E.Y. About the development of self-sufficiency and creativity in the process of education / Evgeniy Yakovlevich Golant. – Kazan: Tatarskoe publishing, 1971. – 134 p.
7. Unt, I.E. Individualization and differentiation of education / I. E. Unt. – Moscow: Pedagogics, 1990. – 188 p.

The issue of individualization and differentiation of the educational process

M. V. Maloivan

Abstract. Based on the analyses of scientific resources the essence of the notions individualization, differentiation and personalization in the process of education has been outlined in this article. The difference between them has been determined and the impossibility of their interchangeability has been stated via the analysis of psychological and pedagogical resources. Different views of scientists as for the issue of individualization of education have been studied and personal definition has been given.

Keywords: *individualization, differentiation, personalization, individuation of education, informational technologies.*

Проблема становления индивидуализации и дифференциации учебного процесса

М. В. Малоиван

Аннотация. В статье на основе анализа научных источников охарактеризована сущность понятий «индивидуализация», «дифференциация» и «персонализация» в процессе организации учебного процесса. Путем анализа психолого-педагогических источников выделена разница между этими понятиями и указана невозможность их отождествления. Проанализированы различные взгляды ученых об индивидуализации обучения и представлены собственные толкования и видения. Построить эффективную модель обучения, которая отвечала бы условиям настоящего, возможно посредством реализации дидактических механизмов ее индивидуализации.

Ключевые слова: *индивидуализация, дифференциация, персонализация, индивидуализация учебного процесса, информационные технологии.*